

A nő és a társadalom

Huszadik századi körkép

Elekes Irén Borbála

Elhangzott a Széchényi Könyvtár 2002. február 1-én tartott, A nő és a társadalom című konferenciáján.

„...ahhoz, hogy az ember létezése
megvilágosodjék és az ember a
világban tájékozódni tudjon,
szükséges a történelem
egészének a bensővé válása.”
Jaspers

A múlt ismerete, amelyet Jaspersen kívül sok más gondolkodó is elengedhetetlennek tart, csak akkor segít bölcsebbé, megértőbbé, igazabbá válnunk, ha a lehető legárnyaltabb képet kapjuk róla. Az 1960-as, 70-es évek feminista mozgalmi számtalan egyéb hatásuk mellett a történelem újragondolását is szorgalmazták, mivel úgy látták, hogy az, "ha nézőpontja továbbra is torzít – félrevezethet bennünket. A nők a férfiak történetének tartott évezredek során is mindvégig aktívak, felkészültek és *fontosak* voltak."¹

A mozgalomnak ez a hozadéka sokkal lényegesebb volt, mint az óhatatlanul előforduló esetleges túlzások.

Ezért bátran idézhetjük Madonna Kolbenschlagot, aki 1978-ban a *Búcsúcsók Csipkerózsikának* címmel kiadott könyve előszavában így fogalmazott:

"A huszonegyedik század távolából nézve a jelen időszak kétségkívül legjelentősebb és legnagyobb hatású társadalmi jelenségének fogjuk tekinteni a nőmozgalmakat"²

A jóslat beigazolódtott.

Míg a XIX-XX. század fordulóján még éles viták folytak arról, alkalmasak-e a nők felsőbb tanulmányok folytatására, mára a tudományok minden ága beépítette gondolatrendszerébe azokat az eredményeket, amelyeket a nőmozgalmakból kinőtt "gender" (társadalmi nem) kutatások tártak fel. Annyira így van ez, hogy az újabban megjelent szaktudományos munkák színvonalának megállapításánál az egyik fontos kritérium annak megvizsgálása, hogy az adott mű szemléletmódja mennyiben tükrözi a társadalmi nemről való tudást.

A női kutatások és a női gondolkodók által gazdagított új ismeretelméletnek egyik fontos kategóriája a "társadalmilag konstruált felejtés", ami azt jelenti, hogy egy adott rendszer különféle módszerekkel "válogat" a múlt történései és alkotásai között és mindazokat, amelyek számára nem kívánatos alternatívák alapjául szolgálhatnának, semmibe veszi.

Így jött létre az a helyzet, hogy a nők cselekedetei – mint afféle jelentéktelen dolgok – kevésbé kerültek be a történetírásba, , művészi alkotásaik pedig sokszor nem feleltek meg a különféle, nélkülük kialakított kánonoknak.

Jelentős változást a huszadik század hozott mindebben. Ekkorra számottevően több nő került abba a helyzetbe, hogy komolyabb pályát választhatott magának, s az ebből adódó megnövekedett lehetőségekkel élhetett.

¹ Miles, Rosalind: Az idő leányai. Bp. 2000.

² A szerző társadalomfilozófus, pszichiáterként klinikai docens, a nőtudományok adjunktusa, az első nő, aki ökomenikus tagja az Országos Katedrális (USA) munkájának. Számtalan fontos tevékenysége közül kiemelendő, hogy 1996-ban megalapította a Nők Nemzetközi Elektronikus Egyetemét, amelynek kilencven országban vannak tanárai és diákjai.

Az olvasószolgálati osztály kiállításainak sorában 2001. december 12-én nyílt meg a magyarországi nőtörténet huszadik századi időszakát bemutató kamarakiállítás *A nő és a társadalom – huszadik századi körkép* címmel. (Rendezték: Elekes Irén Borbála és Csepregi Klára) A cím utalás a századfordulón megjelent feminista folyóírra.

A bemutatandó anyag mennyiségének a nyolc vitrin befogadóképessége szabott határt. Egy-egy jellemző pillanat megmutatása volt hivatott érzékeltetni azt a hatalmas utat, amelyet a nők e történelmileg rövid időszak alatt megtettek.

A egyes tárlókon szalagszerűen végigfutó szövegeket összeolvasva az előttük elhaladó látogató egy mondatot kapott, amely megpróbálta jellemezni a nők útjának állomásait.

A következőkben e mondat nyomán haladjunk végig a kiállítás anyagán.

Szépen kértünk...

A nőtörténet és a magyarországi nőmozgalmak huszadik századi fejleményeinek teljesebb megértéséhez fontos volt bemutatni a sokkal korábbi előzmények dokumentumait.

Bárány Péter foglalta írásba 1790-ben – két évvel korábban, mint ahogy Mary Wollstonecraft híres kiáltványa *A nők jogainak követelése* megjelent – a *A' magyar anyáknak az országgyűlésére egybe-gyűlt ország' nagyjai a magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések*-et. A szelíd hangú kis füzet belátásra és az ánglusnék meg a franciánéknak valamivel jobb helyzetére apellálva, *"Férjeink, Atyák"* megszólítással terjeszti elő kérését:

"...most nyissatok nekünk tágasabb kaput a velünk született szabadságra."

A színes, virágos borítóba kötött füzetke úgy látszik nem volt maradandóan meggyőző, mert a Tudományos Gyűjtemény lapjain még harminc év múltán is az alábbi méltatlankodást olvashatjuk:

*"A magyar nő a férfiakat illető mélyebb tudományba ne avatkozzék, magát ne graduáltassa, ne híreskedjék, könyveket ne írjon és a haza bölcsei között ne tanítoskodjék...Magyar férjnek tudományos asszony valami szokatlan és vizslogató látvány."*³

Néhány évtized telik el, s *John Stuart Mill* megírja *A nő alárendeltségéről* című munkáját. Az igen gyorsan elkészült magyar fordítást állítottuk ki.

Közben nőegyesületek sokasága tevékenykedik, a koraiak főképpen jótékonykodással foglalkoznak, mint az 1817-ben alapított Budai Jótékony Nőegylet. Tiszteletre méltó erőfeszítéseik társadalmilag megoldatlan problémákat próbálnak kezelni, ugyanakkor – mint azóta is minden jótékonykodás – akaratlanul bár, de közreműködnek azok körforgásszerű ismétlődésének fenntartásában.

Mivel az iparosodás igényt tartott a női (sőt a gyermek) munkára, nők nagy tömegei kerültek ki az otthon falai közül a kezdetleges gyárakba, 1885-től pedig néhány tisztviselői, valamint a tanítónői pályára. A fordulatot ezeknek a képzett nőknek a munkába állása jelentette, mivel ők felismerték, hogy a jog, a közélet, a bérezés és a családi viszonyok számos területén méltánytalan helyzetben vannak, s műveltségük révén képesek voltak fellépni érdekeik védelmében. Rájuk utal a felirat:

komolyan kértünk...

A Nőtisztviselők Országos Egyesülete 1897-től országos hálózatot alkotva hatékony segítséget nyújt tagjainak szervezettségével, szolgáltatásai révén kivívott tekintélyével.

Néhány év múltán – 1904-ben – újabb egyesület lép színre, a Feministák Egyesülete. Ők, valamint a Szociális Missziótársulat, és a szociáldemokrata nőmozgalom tagjai és vezetői:

³ Tudományos Gyűjtemény, 1826. XI.k. 68 .kk

Schwimmer Rózsa, Farkas Edit, Gárdos Mariska, különböző világnézeti alapokon, de a női egyenjogúság, elsősorban a választójog szükségességét illetően mindig hasonló véleményen voltak. A legeltökéltebbek ebben a kérdésben a korabeli feministák voltak, számos dokumentum tanúskodik erről. Megnyerték ügyüknek férfitársaikat is. Márkus Dezső (jogtudós, kúriai bíró, a Corpus Juris Hungarici szerkesztője) vagy Dirner Gusztáv, a Bábaképző Intézet megalapítója a nőemancipáció lelkes hívéül szegődött.

Schwimmer Rózsa, az egyesület motorja, függetlenségüket hangsúlyozva így ír:

*"Ha a nőmozgalom úgy hallgatna a különböző pártok tanácsaira, mint a holló a sajtjára éhes rókáéra, hamarosan éhen veszne."*⁴

Az egyesület hosszú éveken át tartó kitaró munkája eredményeképpen 1913-ban választójogi világtovábbképzést rendezhetett Budapesten. Így érthető a következő tárló felirata:

még komolyabban kértünk...

A világtovábbképzésen 3000 résztvevő 8 millió nőt képviselt, az öt világrész lányait, asszonyait. 230 újságíró rögzítette az eseményeket.

A vendégek között volt természetesen Mrs. Carrie Chapman-Catt, a Választójogi Világszövetség nagy tekintélyű elnöke, akit kortársai csak úgy emlegettek, hogy az ő "birodalmában sohasem megy le a nap".

Kiállíthattuk a kongresszusra készült reprezentatív kiadványt⁵, amely a rendezőbizottság tagjainak fényképes, négy nyelvű bemutatását tartalmazza. Ezúton is megköszönjük a füzet tulajdonosának, Meller Andrásnak, hogy a dokumentumot kölcsönadta a kiállításra.

A korszakban aktívan tevékenykedő Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kiadványai⁶, vagy a Nőmunkás című lap szerkesztőit ábrázoló fotók éppúgy megfértek a tárlókban egymás mellett, mint ahogyan a valóságban is számtalanszor vettek részt közös rendezvényen az egyes kérdésekben olykor eltérő véleményt valló csoportok.

Ha voltak is különbségek a női jogok megvalósításának módját illetően, az első világháború borzalmai egyaránt sújtották mindannyiukat. Ugyanakkor az is kiderült a nőkről, hogy a hátszágban minden feladatot el tudnak látni. Minden csoport igyekezett menteni a menthetőt. Slachta Margit⁷ megszervezi a Keresztény Női Tábort és ő lett az első női parlamenti képviselő. A korabeli lapok többször keresztény feministának nevezik. Mégis, a következő, a két háború közötti korszakra jobban illik a

szerényen kértünk...

felirat, hiszen mérsékeltebb lett a program. A bemutatott *Magyar Női Szemle*⁸ a harmincas években indult és a szellemi pályán működő nőknek teremtett megszólalási lehetőséget. A szerkesztők abban bíztak, hogy az értékes teljesítmények majd önmagukért beszélnek, meghozzák az elismerést. A korszak diplomás női igyekeztek az élet minden területén megfelelni, munkájuk mellett jó feleségek próbáltak lenni, bizonyára szorgalmasan tanulmányozták *A magyar úriasszony háztartása*-t⁹, de hamarosan rá kellett jönniük, hogy

⁴Schwimmer Rózsa: Vita a feminizmusról = A Nő és a Társadalom 1909. márc.1.3. évf. 3. sz. 36. p.

⁵VII. Internationaler Frauenstimmrechts-Kongress Budapest. 15-20. Juni 1913.

⁶Politikai kate a magyar nők számára. Kiad. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Bp. [1921]

⁷Slachta Margit, az első magyar nőképvisező politikai működése. Kiad. A Keresztény Női Tábor. Bp.1922.

⁸Magyar Női Szemle. A szellemi pályán működő nők lapja. Hungarian women review-Revue de femmes hongroises - Zeitschrift der ungarischen Frauen. Bp. 1935. 1. évf. 1.sz.

⁹A magyar úriasszony háztartása. Szerk. Szegedi-Maszák Aladárné (a Kath. Háziaszonyok Országos Szövetségének elnöke) és Stumpf Károlyné. Bp: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. 1934.

erőteljesebben kell politizálniuk, hiszen már érezhető volt egy újabb háború közeledte. A kiállított dokumentumok között ott van a finom hangú lírikus, *Berde Mária* brosúrája *Szavazzunk, nőtestvéreim!*¹⁰ címmel. Mellette a feministák által szerkesztett békeirat¹¹, hiszen ők egész fennállásuk alatt kevés dolgot vesznek annyira komolyan, mint a béke ügyét. Az ilyen és hasonló próbálkozások nem tudják megállítani a folyamatot. A háború "második felvonása", vagyis a II. világháború elkerülhetetlen. A mérhetetlen pusztítást követően proletárdiktatúra vette kezdetét, melynek keretében

kaptunk – valami mást...

Traktort, csákányt, csasztuskát, jogokat, váratlan politikai posztokat, parlamenti helyeket, miniszteri bársonyszéket és – a teljes női foglalkoztatottság kívánalmát, de a bizonyos fokú gazdasági függetlenség tapasztalatát is.

Cserébe a kapott jogokért egyféle életmódot illetet választani és egyféle múltat ismerni. Ennek a tárlónak feltűnő darabja az ötvenes években megjelent *Nők Lapja* címlapfotóján mosolygó overallos, erős, munkabíró fiatal bányásznő. Mellette az *Új falvak új asszonyai*¹² című kötet címlapján a piros kendős traktoroslány, a korszak másik hősnője látható. Az egyetlen női lap sűrűn tudósít a mintabölcsődék életéről, hírt ad arról a kétségtelen pozitívumról is, hogy a gyermekek ingyenes orvosi ellátása széles körben megvalósult. Az MNDSZ kiadványok optimista címei: *Boldog család, könnyebb élet. 3 éves terv*¹³ és hasonlók, szegényes külsejükkel a gazdasági nehézségekre utalnak. A későbbi, lassú javulás idején is még – a hiánygazdaság "jóvoltából" – folyamatosan

vártunk...

Telefonkészülékre, Trabant-kiutalásra, útlevelekre (három évenként egyszer), nőnapra cserepes virágra. Mindazonáltal megjelent néhány érdekes, a nőkérdéssel kapcsolatos munka, például Oriana Fallaci: *A haszontalan nem*¹⁴ című könyve. A korszak jellemző kiadványa Szilágyi Vilmosnak *A házasság jövője*¹⁵ című műve, amely a nyitott házasságot jó megoldásnak véli az együttélés problémáinak kezelésére. A hosszúra nyúlt államszocialista korszak 80-as éveiben továbbra is elég sokat

vártunk...

a még akkor is létező hiánycikkekre, vagy egy-egy izgalmas TV-vitára. Divatba jött a nemek közötti "felelgetés". Az *Üzenet a férfiaknak*¹⁶ megjelenése után csakhamar feltűnt a kirakatokban a *Válasz a nőknek*¹⁷. A *Kézikönyv a nők elsárgányosodásáról*¹⁸ párja pedig a *Válasz a sárkánynak*¹⁹ volt. Néhány komolyabb megközelítésű mű is napvilágot látott a témában. Ilyen volt 1986-ban Virginia Woolf *Saját szobája*²⁰ vagy *Hernádi Miklós: Nemek és*

¹⁰ Berde Mária: Szavazzunk nőtestvéreim! Tíz válasz tíz kifogásra. Kiad. A Romániai Magyar Írószövetség. Kolozsvár [19??]

¹¹ Békeirat (Cahier de la paix) Szerk. A Népek Szövetségét Előkészítő Magyar Békeegyesület, Feministák Egyesülete. Bp. 1924.

¹² Új falvak új asszonyai. Kiad. A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. Bp. 1952.

¹³ Boldog család, könnyebb élet: hároméves terv. Kiad. A Magyar Nők Országos Szövetsége. [1947.]

¹⁴ Fallaci, Oriana: A haszontalan nem. Bp. 1974.

¹⁵ Szilágyi Vilmos: A házasság jövője. Bp. 1978.

¹⁶ Bágyoni Attila: Üzenet a férfiaknak. Bp. 1985.

¹⁷ Bágyoni Attila: Válasz a nőknek. Bp. 1987.

¹⁸ Dr. Bartha: András Kézikönyv a nők elsárgányosodásáról. Bp. 1988.

¹⁹ Dr. Sély Györgyi: Válasz a sárkánynak. Szekszárd, 1990.

²⁰ Woolf, Virginia: A saját szoba. Bp. 1986.

igenek (1988.)²¹ című könyve. Ugyancsak 1988-ban, tehát az elsők között jelentetett meg tematikus számot a *Szolgalat*²² című lap.

Ezeket a munkákat tömegével követték a könyv- és folyóiratpiacon a feminista témájú művek fordításai, a tematikus folyóiratszámok. Így a következő:

még mindig várunk...

felirat magyarázatra szorul. Imponálón gazdag választékban dúskálhat, aki tájékozódni akar az utóbbi bő évtizedben kiadott feminista témájú szakirodalomban. Fábri Anna nőtörténeti munkája²³, Naomi Wolfnak²⁴ a szépségiparról szóló könyve, egy disszertáció a feminista teológiáról²⁵, vagy Nagy Beátának a női vezetőkéről írt könyve²⁶ csak kiragadott példák arra, hogy a hiánypótlás nagy erővel folyik. A havi és a negyedéves folyóiratok legnagyobb része elkészítette a saját, tematikus – feminista számát (A Replikának, a Thalassának, az Educationnak, a Helikonnak stb. volt egy-egy ilyen száma.) Megjelent Morvai Krisztina könyve²⁷, amely két éves kutatómunkája eredményeképpen Magyarországon elsőként elemzi a feleség/partner bántalmazás természetrajzát. A NaNE Egyesület a családon belüli erőszak kellően meg nem beszélt témáját fejti ki ismeretterjesztő, feminista szemléletű füzetében.²⁸ 1991-ben A Nő és a Társadalom kései utódja, A Nőszemély című lap is megindult, a Pécsi Tudományegyetem pedig Nőnem címen lapot szerkesztett, képzést tartott a női eredményességről.

Vidéki városainkban is születtek kiadványok. A Pécsi Tudományegyetem Nőnem címen alkalmi lapot szerkesztett, képzést tartott a női eredményességről. A Veszprémi Nők Kerekasztala civil szervezet könyvet adott ki a megyében élő asszonyok visszaemlékezéseiből.²⁹ A felsorolás messze nem teljes, mint ahogy a kiállított dokumentumok mennyiségét is jóval meghaladja az az összegyűjtött háttéranyag, mely helyszűke miatt nem kerülhetett a tárlókba. A látszat szerint tehát minden segítségünk megvan ahhoz, hogy a nemek igencsak problémás kapcsolatáról és az azt megerhelő jelenségekről közhelyektől mentesen tudjunk gondolkodni. Azonban a heti- és napilapok szintjén, valamint a közbeszédben nyoma sincs annak a sok ismeretnek, amit a kiállított művek felszínre hoztak. Időnként fellángolnak az elkészerítő és szakszerűtlen viták a "zónákról", pedig lassan száz éve annak, hogy a Feministák Egyesületének vendége, Mrs. Carrie Chapman-Catt Budapesten így fakadt ki:

*"Mi mindannyian, akik itt vagyunk, lehetünk műveltek, még választójogunk is lehet, de míg ott a mélységben is vannak asszonyok, csökken értékünk, nem szabadultunk még fel."*³⁰ Nem mondhatjuk, hogy a fenti kijelentés idejét múlta volna. Még mindig várni kell arra, hogy a piederasztálra emelés és a mélybe taszítás szélsőségei között megszülethessék az *emberasszony*.³¹ Várunk,

²¹ Hernádi Miklós: *Nemek és igenek*. A feminizmus vitaanyagából. Bp. 1988.

²² *Szolgalat* (Dienst). Bécs 1988. Húsvét 77. sz. A nők az egyházban c. különszám

²³ Fábri Anna: *A nő és hivatása*. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből. Bp. 1999.

²⁴ Wolf, Naomi: *A szépség kultusza*. Debrecen 1999.

²⁵ Zábó András: *Mondhat-e újat a feminista teológia?* Bp. 1996.

²⁶ Nagy Beáta: *Női menedzserek*. Bp. 2001.

²⁷ Morvai Krisztina: *Terror a családban*. A feleségbántalmazás és a jog. Bp. 1998.

²⁸ *Miért marad? A családon belüli erőszak: a feleség- és gyermekbántalmazás*. Hogyan segíthetünk? Kiad. A NaNE Egyesület. Bp. 2000.

²⁹ *Mi visszük át...* Veszprém megyei asszonyok vallomásai az utókor számára. Veszprém, 2000.

³⁰ Mrs. Carrie Chapman-Catt: *A leánykereskedés= A Nő és a Társadalom*. 1913. szept. 20. 7. évf. 9. sz.

³¹ Kaffka Margit: *Az asszony ügye*. 1913. In: Kaffka Margit: *Hullámzó élet*. Cikkek, tanulmányok. Bp. 1959.

de nem tétlenkedünk

*A munka tovább folyik, van még meggondolni való bőven. A múlt nagy része is feltárássra vár. Új eszközök is adódnak, amelyekkel érdekesebben és hatékonyabban lehet felhívni a figyelmet mondanivalónkra. Az ELTE Tanárképző Főiskolán készült el a kiállítás utolsó “tárlójaként” bemutatott elektronikus forrásgyűjtemény, Thun Éva és Meskó Andrea munkája. A HÍR-NŐK című web-lap szép kivitelben és érdekesítő tartalommal mutatja be a feminizmus és a nemek társadalomtudománya kérdéskörét. Pillantsunk bele a rovatokba: *Napló* (eseményekről, véleményekről); *Barangoló* (olvasni- és néznivalók) ; *Beszélgető fórum*; *Levelezési lista*; *Szeminárium a nemekről* (ELTE TFK), *Nőitan-kör* (A feminizmusról előítéletek nélkül); *Nők az oktatásban*; *Kérdézősködünk* (Harmincöt jó kérdés, a válaszok beküldése értékes információkat jelent a főiskolán folyó kurzus számára); *Ismeret- és tudástár*; *HÍR-NŐK a Civil Rádióban* (az adások közül néhány egy kattintás után visszahallgatható, amennyiben a használó gépén van ilyen funkció).*

Ennek a forrásgyűjteménynek köszönhetően a kiállítás a bezárása után is többé-kevésbé rekonstruálható lesz, hiszen technikailag megoldható, hogy az anyagot a bemásolt képek segítségével a HÍR-NŐK legújabb rovataként megjelenítsük. A csúcstechnika és a régmúlt üzenete egyaránt birtokunkba kerül tehát, amikor egy mozdulattal magunk elé varázsoljuk a valaha élt nőíró szavait:

“[A nő] emberasszony legyen...tanuljon szolidáris lenni, de nemcsak férfiakkal és nemcsak a többi nők ellen. És mindenkifelett próbáljon közeledni önmagához és kibányászni, felhozni magából azokat a nagy, eltemetett, rég pihenő értékeket, amelyekkel adós a világnak, s amelyek nélkül bizonyosan hiányosabb és csúnyább a világ. Több lehetőséget – pályák, munkák, szerelem, alkotás, harc, cselekvés és tanulás irányában!”³²

³²Kafka Margit i.m.